

СУЧАСНІ ВИЯВИ СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

В. Новицький, д-р екон. наук, проф.

**СПЕЦИФІКА ПРОЦЕСІВ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
ТА ГЕОЕКОНОМІЧНІ ВИМІРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

Проаналізовано позитивні та негативні аспекти впливу процесів інтернаціоналізації, що відбуваються в сучасній міжнародній економіці, на країни в цілому і Україну зокрема.

A positive and negative aspects of the internationalization processes influence, which are going on in modern international economy, are analyzing with respect of all countries and specifically Ukraine.

Економічний розвиток, перспективи міжнародного співробітництва будь-якої держави, зокрема й України, знаходяться у вирішальній залежності від стану та динаміки світового ринку, процесів міжнародної інтеграції на світовому та регіональному рівнях. В цьому відношенні базовою категорією при дослідженні проблем світового економічного розвитку є категорія "інтернаціоналізація", економічна суть якої полягає в розширенні господарської діяльності за межі окремих національних економік у вигляді багатобічних коопераційних контактів з метою збільшення продуктивності та підвищення ефективності виробництва. Ключовою рисою інтернаціоналізації ринкової діяльності є усунення перешкод рухові товарів та факторів виробництва з боку урядів і подальша активізація міжнародних організацій, які сприяють лібералізації руху товарів та факторів виробництва.

Разом з тим, згадані процеси є багатовимірними за своєю природою, а їхні наслідки для окремих країн надто неоднозначними. Очевидно позитивні наслідки – можливість розвивати спеціалізоване виробництво, зниження витрат на утримання контрольно-адміністративних інститутів, передусім митниць та регламентуючих відомств, супроводжуються підвищенням вразливості фінансових систем, небезпекою колапсу ряду галузей національного виробництва, що може призвести до радикального погіршення умов життя і соціально-політичних ускладнень.

Особливо характерними такі небезпеки є для країн, які переживають складні етапи докорінних реформ, створення ефективних ринкових систем, зокрема для України. І саме тому принципового значення набуває оцінка особливостей та основних наслідків інтернаціоналізації економічних систем на сучасному етапі.

Міжнародні економічні відносини як цілісний та заснований на зворотних зв'язках механізм є функціональною системою реалізації господарських інтересів дієвих суб'єктів за допомогою специфічних та властивих інтернаціональному рівневі спілкування принципів, інструментів їх досягнення. Означеному механізмові властивий динамізм, який, з урахуванням історичних і національних особливостей, зумовлює логіку саморозвитку міжнародної економічної діяльності окремих країн. У чому полягає його сьогоденна специфіка?

На відміну від тих моделей світового економічного розвитку, які існували ще в порівняно нещодавньому минулому (перша половина ХХ століття, перші десятиліття після другої світової війни), міжнародна система господарських відносин, з якою людство входить в третє тисячоліття, відрізняється значно більшою інтегративністю. Все більша частина виробленого продукту інтернаціоналізується у вигляді товарного обміну на світових ринках, зростає питома частка інтернаціоналізованого виробництва. Сказане стосується і молодих ринкових країн, для економіки яких характерним є:

✓ абсолютне та співвідносне зростання інтернаціоналізованої частки виробленого та споживаного продуктів (тобто експорту та імпорту);

✓ збільшення (хоча і надто повільне) ваги та значення економічних об'єктів, які перебувають в повній або частковій власності іноземців (індикатором цього процесу слугують показники динаміки іноземних інвестицій);

✓ подальша інтеграція економіки країни в міжнародні валютно-фінансові та кредитні відносини з міжнародними та іноземними суб'єктами – державами, спеціалізованими організаціями, фізичними особами (відповідні відносини регулюються як двосторонніми домовленостями, як наприклад з ЄБРР, МВФ, Світовим Банком, так і в більш загальних інституційних рамках – наприклад на рівні Паризького клубу, коли йдеться про країни-кредитори, а також Лондонського клубу, коли про спільну політику домовляються приватні кредитори);

✓ зростання переліку питань, які є предметом спільного розв'язання в рамках міжнародних програм соціально-економічного розвитку, а також в рамках міжнародних організацій, членом яких виступає Україна – Міжнародна організація праці, економічні структури ООН, СНД та ін.

Основні прояви інтернаціоналізації можна спостерігати в двох ракурсах. З точки зору окремих країн і в глобальному масштабі. В першому випадку можна констатувати тенденцію зростання частки ВВП, яка підлягає інтернаціоналізації. Це пов'язано з генезою та подальшим диверсифікованим розвитком феномену відкритої економіки. В другому – можна говорити про формування нової системної цілісності – міжнародного ринку, який є реальною формою існування світового господарства, а також його рушійною силою. Звідси випливає, що інтернаціоналізація, яка проявляється на усіх рівнях підприємницької та регулятивної діяльності, є однією з домінуючих характеристик сучасного економічного життя.

Цей універсальний висновок стосується реалій усіх країн, проте особливе значення має для нових ринкових країн та країн, що розвиваються, оскільки модель інтернаціоналізації господарського життя повинна визначити сприятливі міжнародні умови (1) підвищення ефективності ринкової економіки для перших і її розбудови для других, (2) комерційної діяльності, і (3) надходження капіталів, нових виробничих та інформаційних технологій, які мають бути забезпечені позитивним розвитком двосторонніх відносин з іншими державами, участю країн у міжнародних та регіональних об'єднаннях, у роботі міжнародних економічних організацій.

Ще однією особливістю процесів інтернаціоналізації за участю названих країн є нерівномірність розподілу експортних виробництв, переважання окремих центрів та територіально-виробничих комплексів (ТВК) та низький рівень експортної спеціалізації цілих регіонів. В Україні, наприклад, основу експортного потенціалу ста-

новлять східні ТВК, передусім регіони Кривбасу та Донбасу, водночас ряд західних та центральних областей країни здійснюють мізерний експорт продукції.

Сучасні процеси інтернаціоналізації протікають у специфічних умовах. Ключова з них, що прямо впливає на динамічність національного розвитку – зміни в глобальному співвідношенні сил між регіонами світу та блоковими угрупованнями, породжує проблему вибору ефективної геоекономічної моделі розвитку національної економіки. Враховуючи своє об'єктивне місце в міжнародному співтоваристві, реальне оточення і рівень розвитку, різні країни мають обрати прийнятний для себе інтеграційний алгоритм, модульне співвідношення тих або інших геостратегічних векторів, які і визначають її участь у процесах інтернаціоналізації. Для багатьох з цих країн (для України у тому числі) проблема вибору ускладнена вразливістю економічної та соціально-політичної систем від зовнішніх факторів, а також подвійністю національно-психологічних мотивів зовнішньої орієнтації.

Наслідуючи обраним геоекономічним цілям, країни мають виходити з необхідності урахування в своїй політиці комплексу організаційно-інституційних аспектів, використовуючи для цього всю палітру засобів державного сприяння міжнародній економічній діяльності за тими або іншими географічними векторами та забезпечивши членство (повне або часткове, асоційоване) або певний статус у міжнародно-господарських структурах. Конструкційно елементи національної геоекономічної моделі можна представити проблемними блоками, які, наприклад, в Україні з функціональної точки зору включатимуть:

- 1) внутрішню організаційно-політичну логіку національної функціональної відкритої економічної системи;
- 2) зовнішні світогосподарські та регіональні передумови щодо перспективного характеру системи міжнародно-коопераційних зв'язків відкритої економіки країни;
- 3) конкретно-практичні напрями, а також альтернативні та потенційні варіанти геоекономічної моделі країни.

Взагалі процес формування економічної складової геостратегічної моделі незалежної України виявився справою значно більш складною, ніж суверенізація політична. Це пов'язано із зволіканням та помилками при проведенні реформ, а також із зіткненням інтересів у сфері економічної конкуренції, нестиковкою структур розвиненого ринкового і трансформаційного господарств. Не справдилися надії ряду українських політиків на те, що з метою економічного гарантування незворотності нової політичної орієнтації України Захід піде на певні жертви – вони виявилися вельми незначними і значних економічних дивідендів на свої зовнішньополітичні акції країна поки не отримувала. В цілому ж комплексна оцінка усіх переваг та проблем в сфері міжнародної економічної діяльності України, а також внутрішніх передумов співробітництва, що склалися всередині держави дозволяє стверджувати, що основний вектор ускладнень спрямований зсередини назовні, а не навпаки. Це означає передусім, що багато які зовнішньоекономічні та зовнішньополітичні труднощі України зумовлені її внутрішніми проблемами, як наприклад, неефективним споживанням енергії і її носіїв, зволіканням з промисловим освоєнням чорноморського газо- й нафтоносного шельфу. Як і раніше слабо пов'язані дипломатична і зовнішньоекономічна сфери, явно відчувається безініціативність стосовно багатьох потенційних пунктів переговорного процесу. І, звичайно, надто помітним негативним чинником є несприятливий інвестиційний клімат.

Питання геоекономічної орієнтації, входження або утримання від входження в ті або інші регіональні господарські структури або до світової системи торговельно-

коопераційних відносин вирішуються на урядовому рівні. Тому важливим завданням представляється детальне вивчення і максимально повне знайомство з основними особливостями і закономірностями механізму інтернаціоналізації не тільки безпосередньо залучених в міжнародні господарські взаємозв'язки підприємців, але й працівників державного управлінського апарату.

Сучасне місце України в міжнародному поділі праці, її роль в розв'язанні глобальних проблем, здатність політичними засобами забезпечувати сприятливу кон'юнктуру власного соціального, господарського прогресу не відповідають ані відомостям про історичне минуле нашої держави, ані наявному потенціалу. Ситуацію ускладнили затримка з проведенням ринкових перетворень, надто повільна реструктуризація промисловості, макроекономічні прорахунки, недостатньо наполеглива міжнародна економічна політика, а, в ряді випадків, навіть неготовність ряду інших держав враховувати національні інтереси України. Врешті решт, на відміну від країн Центральної та Східної Європи, держава не змогла збільшити частку товарів з високою доданою вартістю в загальній структурі експорту та оптимізувати імпорт. Відтак Україна залишилась експортером переважно сировини та напівфабрикатів, а її імпорт відображає тільки невідкладні потреби. За таких умов з особливою гостротою постає проблема концептуального визначення основних цілей міжнародної економічної стратегії та її геополітичних напрямів. Без цього, без адекватної урядової міжнародної політики, підтримки з боку держави господарських структур, виробничозбутова, фінансово-інвестиційна діяльність останніх буде недостатньо ефективною.

Логіка становлення і подальшого розвитку ринкових відносин на сучасному етапі вимагає подвійного бачення проблематики міжнародної економічної діяльності. З одного боку, йдеться про ставлення до неї як до об'єкта цілеспрямованого організаційно-економічного впливу з метою стимулювання підприємницької активності і налагодження стійких самоврегульованих ринкових зв'язків і механізмів, а з іншого – як до прискорювача прогресивних перетворень у структурі суспільного відтворення, джерела передових технологічних і організаційних ідей в області управління суспільно-виробничими системами.

В Україні провідною складовою механізму міжнародної діяльності є двостороннє співробітництво з країнами, які належать до різних регіонів світу. Історично такий принцип політики країни виник як альтернатива ідеям реінтеграції країн СНД та відновлення їх об'єднання в широкому соціально-економічному контексті. Втім позитивне значення концепції налагодження рівноправного та взаємовигідного двостороннього співробітництва не вичерпується необхідністю протидії безплідним геополітичним планам. Вона має і цілком практичний зміст, якому відповідає реальний потенціал міжнародної торгівлі, міжнародного інвестування, інших форм взаємодії.

В останні роки в українській науковій економічній та суспільно-політичній літературі став широко використовуватись термін "геоекономічна політика". Під цим терміном розуміють комплекс дій, спрямованих на налагодження вигідних міжнародних торговельно-коопераційних зв'язків, оптимізацію умов міжнародної економічної інтеграції країни (блоку країн). Не дивно, що визначення геоекономічних пріоритетів для України стало одним з найгостріших питань розвитку держави після здобуття нею незалежності. Взагалі для будь-якої країни необхідною складовою зовнішньої стратегії, а також умовою розв'язання кардинальних проблем розвитку виступає вироблення національної політики стосовно тих або

інших міжнародно-економічних об'єднань та коопераційних, інтеграційних процесів. Але для України визначення форм та обсягів співробітництва, тобто його якісних та кількісних характеристик, є особливо важливим та складним. Це зумовлено як інтеграційним вакуумом, який утворився внаслідок уособлення держав-колишніх радянських республік, так і великою залежністю вітчизняної економіки від сфери міжнародного співробітництва.

Однак вироблення чіткої та послідовної стратегічної лінії, визначення прийнятних тактичних методів розв'язання кардинальних задач розвитку України істотно ускладнені парадоксальним і небезпечним дисбалансом зовнішніх чинників. Мова йде про суперечність між дедалі більш прозахідним зовнішньополітичним, військово-стратегічним курсом країни та її жорсткою, значною мірою односторонньою економічною залежністю від Росії, взагалі від відносин за східним вектором – з блоком країн СНД. Можна казати, що ця залежність значною мірою є енергетичною, а це означає, що з підвищенням ефективності комплексу відтворення така залежність має бути подоланою. Але, по-перше, це є справою часу, а по-друге, мають значення й наявні виробничо-технологічні зв'язки, перспективи розвитку виробничої кооперації.

Другий по значенню "вузол залежності" України від СНД – збут товарів. При цьому знов-таки кажуть про безальтернативність, хоча вже в плані неконкурентності вітчизняних товарів на світових ринках. Але виробництво неякісних товарів аж ніяк не можна вважати за стратегічний вибір, а у дійсності такий вибір не може не бути пов'язаним із радикальним переозброєнням основних фондів, а отже – з інвестиціями. А достатніх навіть для власних потреб інвестиційних ресурсів у країн СНД немає. Одне з нечисленних виключень складає російський Газпром, однак його інвестиційні інтереси пов'язані зі встановленням контролю над стратегічними трубопроводами і потужностями нафтопереробки і, як правило, є некомпліментарними стосовно національних пріоритетів України.

Очевидно, що подібний стан речей в принципі не може тривати досить довго і загрожує втратою здатності наслідувати орієнтованій на національні інтереси системі пріоритетів і самому існуванню України як суверенної держави.

У зв'язку з цим не може не виникати питання стосовно способів подолання вказаної суперечності. Точніше, йдеться про дилему: або потрібно змінити саму парадигму зовнішньополітичної, військової доктрини України, трактуючи її як неадекватну реальній ситуації, або наявну міжнародну коопераційну модель України належить розглядати як неперспективну та таку, що еволюціонує у тому ж самому прозахідному напрямі. А це вимагає визначення та обґрунтування напрямів часткової гео економічної переорієнтації на західні країни, можливо й на держави деяких регіонів Азії, а також практичних методів сприяння цьому процесу.

Очевидною тенденцією формування відкритої економіки України, яка проявилася вже в 90-ті роки та зберігається і надалі, є збільшення питомої ваги та абсолютних обсягів експортно-імпорتنих операцій з провідними ринковими країнами та державами, які розташовані в різних регіонах світу поза СНД.

Особливе значення для України має торгівля з окремими країнами Євросоюзу. Це пояснюється як суто ринковою логікою (країни ЄС є надзвичайно містким ринком збуту та джерелом функціонально ефективних товарів), необхідністю прив'язки вітчизняної економіки до європейських технологічно-інформаційних мереж, так і геополітичними міркуваннями (в контексті прагнення Украї-

ни максимально інтегруватися до європейського господарського простору та соціально-політичних структур).

У відповідності до духу та положень Угоди про партнерство та співробітництво з ЄС Україною було підписано та ратифіковано торгово-економічні угоди з країнами-членами Союзу. Аналогічні угоди були укладені також зі Швейцарією та рядом інших держав.

Проте не може йтися про вироблення якоїсь "остаточної" гео економічної моделі. Адаже, по-перше, негайний перехід до бажаних якісних та кількісних параметрів відносин із зовнішнім світом не є можливим, як і нереальною сьогодні є, наприклад, реалізація однієї із стратегічних цілей України – вступ до ЄС. По-друге, навіть самі уявлення про бажані орієнтири змінюються, як внаслідок розвитку політичної чи економічної ситуації всередині країни, так і у зв'язку з еволюцією світогосподарської системи, виникненням нових інтеграційних угруповань, динамізмом їхніх підходів до співробітництва.

Специфічний феномен української державності у вигляді різновекторності механізму кооперації із зовнішнім світом, головним змістом якого є намагання забезпечити багатоканальну взаємодію із Заходом в економічній, політичній і військовій областях при значній економічній та політичній залежності від Росії та інших країн СНД, поки зберігається як довготривала умова побудови моделі взаємовідносин України із зовнішнім світом. Відтак доречним є пошук ситуативних компромісів при виробленні моделі міжнародної економічної діяльності України. Прикладом такого компромісу є теза про багатовекторність співробітництва, на чому в черговий раз було зроблено наголос в Стратегії економічної та соціальної політики на 2000 – 2004 рр. "Україна: поступ у XXI століття". В цьому програмному документі зокрема було проголошено мету посилення геополітичної диверсифікації співробітництва з акцентом на європейському напрямі. Водночас зазначалося, що значні можливості міжнародної економічної діяльності відкриваються у зв'язку з підписанням Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, прийняттям Програми економічного співробітництва на 1998 – 2007 рр. Крім того підкреслювалося і значення співробітництва з іншими країнами СНД, зокрема у науково-технічній сфері.

Разом з тим, не все так просто з обраним маневром стосовно зовнішнього оточення України. Обґрунтуванням багатовекторності державної орієнтації України слугує теза про кінець епохи біполярного протистояння та про початок формування багатополісного світу. Але практика доводить, що ця теза і стосовно процесів економічного блокування, і на військово-стратегічному рівні не є невідпорною. За умов укріплення економічних позицій та подальшого просування західних країн кількома, але співнаціленими інтеграційними шляхами, немає скільки-небудь істотних симптомів ерозії західного економічного та військово-стратегічного альянсу. Очевидні й спроби консолідації Росії з деякими колишніми радянськими республіками і, що представляється особливо симптоматичним, з Китаєм. При ускладненнях щодо впровадження ефективних економічних програм співробітництва, цими країнами робиться наголос на військово-стратегічному партнерстві. І у разі більш повного закріплення їх "дружби" проти Заходу (принаймні в коротко- або навіть середньостроковій перспективі) світ може отримати оновлену біполярну систему протистояння, а ставлення до неї України виявиться важливим не тільки для неї, але і для обох опонуючих сторін. Така ситуація вочевидь постане серйозним викликом для долі нашої держави – адже вона може зумовити як появу ряду позитивних міжнародних факторів, так і знач-

них небезпек для національного розвитку. Відтак Україна може зіткнутися із ситуацією, коли вона постане своєрідною буферною зоною між Заходом та Сходом і реальним змістом "багатовекторності" буде "двовекторність" при порівняно незначній ролі інших напрямів співробітництва та центрів впливу.

На сучасному етапі Україна не зможе розв'язати основні геостратегічні завдання ефективного розвитку відкритої економіки, офіційно заявивши про свою залежність тільки до однієї з глобальних цивілізаційних підсистем.

Очевидна слабкість східного угруповання, що формується, і його власна залежність від Заходу роблять неможливим "просхідний" вибір з гіпотетичним варіантом заморожування або навіть згорання партнерства із ЄС, НАТО та навіть військово-політичним блоком НАТО. Передусім це пов'язано з розмиванням самого поняття "економічний простір СНД" і відособлення окремих статей, як то торгівля з Росією, торгівля з Азербайджаном тощо. Адже цілий ряд держав (крім України – Азербайджан, Туркменістан, Грузія, Молдова) не прагнуть до формування консолідованої єдності економічного комплексу СНД.

Разом з тим, не принесло б дивідендів і рішення відмовитися від всебічної кооперації, зокрема й у політичній сфері, із Заходом, яка здатна надавати і реально надає значний позитивний вплив на зовнішньополітичне положення країни, і кажучи про контакти України із західними країнами в цілому, можна констатувати зростання обопільного інтересу та кроки назустріч з обох сторін.

Щодо розмов про необхідність постановки питання про вибір для України якоїсь одновекторної геоекономічної орієнтації, то, принаймні зараз, вони, на наш погляд, представляються неактуальними. Перспективна геоекономічна модель України повинна охоплювати цілий комплекс географічних векторів і економічних галузей.

Розвиток процесів інтернаціоналізації у другій половині ХХ століття виявив ще ряд своїх особливостей: провідними формами інтернаціоналізації стали глобалізація та регіоналізм. Вибудувався специфічний ланцюжок формування економічної єдності світу – від пошуку можливостей співробітництва – до взаємної адаптації, від взаємовигідних контактів – до інтеграції зусиль, від обміну – до взаємопроникнення – від взаємопроникнення до формування єдиного ринкового та навіть соціального простору. Отож, як форма інтернаціоналізації, глобалізація є процесом поступового утворення універсального світового середовища ринкової діяльності шляхом зниження та скасування країнами тарифних та нетарифних регуляторів зовнішньої торгівлі, лібералізації руху факторів виробництва та розвитку транснаціональних господарських структур, натомість регіоналізація являє собою процес поступального формування спільного ринкового та відтворювального простору географічно, історично та культурно споріднених країн, який супроводжується уніфікацією умов торговельно-економічної діяльності, зниженням та скасуванням взаємних обмежень з метою підвищення економічної ефективності та розв'язання глобально-конкурентних завдань.

Поняття глобалізації було введено в обіг порівняно недавно: активно його почали використовувати з 80-х років*. Проте, вже на зламі століть воно не тільки впевнено увійшло до наукової та соціально-політичної лексики, але й набуло надзвичайного поширення. Причиною тому стали чинники об'єктивного характеру, нові

реалії господарського життя людства та міжнародного співробітництва.

Глобалізація економічного життя, згідно закономірностей міжнародного поділу праці та завдяки розширенню національної спеціалізації, має об'єктивними наслідками збільшення сукупного світового виробництва та зростання ефективності господарських механізмів, які постають об'єктами інтеграції. Це можна пояснити тим, що фізичне розширення господарського простору дозволяє оптимізувати процеси відтворення, краще використати наявні економічні ресурси.

Але крім об'єктивних передумов, важливу роль у розвитку глобалізації відіграє і свідомо, цілеспрямована політика урядів країн, зокрема провідних ринкових держав, а також міжнародних організацій, понад усе таких, як Світова Організація Торгівлі, Міжнародний Валютний Фонд, Світовий Банк. Останні, у відповідності до своєї компетенції, намагаються сприяти усуненню тарифних та нетарифних обмежень зовнішньої торгівлі, перешкод рухові факторів виробництва, перш за все капіталів, стимулюють окремі країни до лібералізації ними міжнародного співробітництва.

Набуття Україною статусу незалежної держави, колапс Союзу РСР, міжнародного економічного угруповання в рамках так званого "соціалістичного табору", до яких вона належала, поставили на порядок денний цілий ряд важливих та складних геополітичних і геоекономічних завдань. Виникла небезпека автаркізації національної економіки, звуження можливостей спеціалізуватися на виробництві традиційних продуктів промисловості та сільського господарства. Очевидно, що такий перебіг подій міг би призвести до радикального погіршення умов економічного відтворення в країні та життя населення.

Враховуючи це, ще в перші ж роки реального національного суверенітету було проголошено концепцію багатовекторності, яка стосувалася і сфери економічного співробітництва, і зовнішньополітичних справ. Частково це відображало небажання України входити до будь-яких наддержавних об'єднань на пострадянському просторі, а також неможливість для неї швидко інтегруватися в європейські континентальні структури, передусім до ЄС. Проте, подібна нейтральність містить в собі ті ж самі небезпеки автаркізації. Згадаймо, що навіть значно більш економічно розвинуті країни Європи відчують велику залежність від сучасних об'єднувальних процесів на континенті. Те саме можна сказати і про країни Північної Америки. На цьому фоні, з одного боку, млявий вітчизняний ринок вочевидь не становить собою достатньо широку базу для розвитку виробництва, а з іншого – глобалізація як така не вичерпує сутності сучасних процесів інтернаціоналізації.

Крім того, слід відзначити, що ключовий інструмент глобалізації – лібералізація не є гарантією рівномірного розподілу вигод від співробітництва, який би задовольняв усіх його учасників. Більше того, навіть сам факт збільшення валових обсягів світового виробництва не означає покращення економічного стану кожної з країн, які беруть участь в інтеграційному процесі. Причиною непропорційного розподілу досягнутого приросту та інтеграційних переваг є, передусім, стихія ринку та дія законів конкуренції. Адже згідно цих природних законів, у лібералізації світогосподарських зв'язків та в прийнятті відповідних заходів зовнішньоекономічного регулювання з боку окремих країн зацікавлені провідні економічно розвинуті держави з висококонкурентними виробничими системами, а також держави, які спромоглися забезпечити розвиток ефективних експорторієнтованих галузей. Країни ж з неконкурентним виробництвом, а також ті, які з неекономічних, зокрема з політич-

* Вважається, що першим його почав застосовувати Р.Робертсон ще у 1983 році. Пізніше цим самим автором було дано концептуальне обґрунтування поняття глобалізації. Цікавим свідченням історичної новизни вже звичної та такої поширеної концепції глобалізації є те, що в пошуковій базі даних Бібліотеки Конгресу США тільки з 1987 року почали з'являтися книги, що містили в назві це поняття.

них причин, утримуються від лібералізації зовнішньоекономічних відносин, прагнуть зберегти ті або інші тарифні та нетарифні обмеження, захищаючи власний ринок та національні галузі.

Не дивно, що подібні обмеження глобалізації, а також те, що культурно-історично, економічно або етнічно близькі нації відчувають природні потяги до взаємного наближення, зумовлюють тенденції економічної регіоналізації. Причому, найбільшу активність в цьому відношенні проявляють саме провідні країни світу, які не тільки мають подібні соціально-економічні механізми та інститути державного устрою, але й відзначаються стабільністю політичних систем, здатністю узгоджувати інколи суперечливі інтереси.

Початкові етапи регіоналізації пов'язані із взаємним наданням національних режимів торгівлі та запровадженням спеціальних режимів взаємної торгівлі між країнами, які входять до блокових структур. Ці заходи знижують торгові бар'єри і можуть використовуватися як інструменти уніфікації та повної лібералізації співробітництва.

Регіоналізація виступає формою глобалізації, оскільки сприяє скасуванню обмежень торгівлі та інших форм міжнародної економічної діяльності. Але ж вона певною мірою і суперечить їй, оскільки створює нові кордони та обмеження на руж товарів, грошово-капітальних ресурсів та робочої сили. Згідно деяких футуристичних оцінок, майбутнє світу визначатимуть не сучасні глобалізаційні тенденції, а саме регіоналізм, який приведе до того, що весь світ постане поділеним на декілька потужних регіональних утворень. Але, як би там не було, сьогодні процеси регіоналізації "супроводжують" глобалізацію, а провідні "гравці" міжнародного ринку прагнуть створити великі інтеграційні об'єднання, які б дозволили збільшити ринковий простір, неускладнений внутрішніми кордонами, митними та адміністративними процедурами контролю.

Регіональна економічна інтеграція, як правило, відповідає географічному поділу світу на регіони та субрегіони, охоплюючи певні сегменти останніх. Щоправда, інколи інтеграційні процеси виявляють схильність по значно повнішого охоплення відповідних територіальних площин. Так, переважна частина Західної та Центральної Європи знаходиться в орбіті ЄС. Проекти створення панамериканської зони вільної торгівлі націлені на повне охоплення обох Америк (за виключенням острівної Куби). Фактично, можна казати про своєрідне змагання за контроль над найбільшими територіями, а ще більше – ринками, тобто покупцями з урахуванням їхньої сукупної купівельної спроможності. Ось як розподілено населення світу на злами тисячоліть між окремими континентами: 57 % – Азія; 21 % – Європа; 14 % – обидві Америки; 8 % – Африка. Безумовно, буквально не йдеться про "змагання континентів", або навіть пряму конкуренцію між ними (так питання і не ставиться хоча б тому, що ринок США більший за весь африканський – місячні продажі у цій країні становлять гігантську суму в 260 – 280 млрд доларів), але про інтеграційний потенціал дані цифри свідчать достатньо красномовно. Зокрема про те, що потенціал регіоналізації країн Азії є дуже великим, не зважаючи на те, що за темпами цей процес значно поступається європейському та навіть трансатлантичному. Частково саме це міркування – темпи інтеграції – є впливовим інструментом у геостратегічній конкуренції, і першими це відчули нації романогерманського кореню.

Особливо помітним є сказане на сучасному етапі розвитку інтеграційних механізмів, який інколи визначається як друга хвиля регіоналізму і який у майбутньому

вповні може заперечити подальшу глобалізацію. Найбільш прикметні прояви такого регіоналізму – динамізація євроінтеграційних процесів 90-х років, особливо після Маастрихтських домовленостей, а також практичні кроки у напрямку створення зони вільної торгівлі для "обох Америк". При цьому важливою рисою цих процесів є доповнення "інтеграції рівних" новими тенденціями "інтеграції з лідерами та аутсайдерами", інколи об'єднанням потенціалів за вектором "південь-північ", чого не було за часів так званої першої хвилі, в перші десятиліття після другої світової війни.

Найбільше інтеграційна динаміка характеризує не відносини, що будуються на природнокліматичних, факторно-географічних (скажімо, типу Північ – Південь) передумовах – тобто у відповідності до відмінностей у виробничих можливостях та відповідній спеціалізації, а відносини подібних, причому високорозвинутих макрота мікроекономічних систем, зокрема у вигляді інтеграційних процесів у рамках ЄС, НАФТА, контактів країн Азійсько-Тихоокеанської групи тощо. "Первісно-природний" розподіл факторів у цьому сенсі стає дедалі менш впливовим; натомість зростає значення тієї спеціалізації, що склалася у результаті конкурентної боротьби останніх десятиліть.

Розвиток процесів міжнародної кооперації у формі регіоналізації приводить до якісних змін в організації безпосередньо процесу виробництва, уявлень про характер та кордони національних господарських механізмів. Так, багатовікова еволюція економічного співробітництва в Європі від простого обміну між різнонаціональними кооперантами до щільної інтеграції останніх десятиріч у рамках Союзу, привела до нового типу міжнаціональних економічних зв'язків, нового уявлення про макрорівень загально структурного регулювання та, навіть, нового рівня суб'єктності міжнародної кооперації виробництва, що репрезентує сама багатонаціональна система ЄС. Останнє ж, в свою чергу, є об'єктивною передумовою подальшого розвитку міжнародної кооперації та дії інтернаціональних тенденцій у світовому масштабі.

Таким чином виникає специфічна ситуація, що наводить навіть на філософський висновок: наближення міжнародної кооперації до, так би мовити, абсолютного стану свого розвитку, пов'язаного зі скасуванням митних бар'єрів, кордонів взагалі і більш вільним переміщенням робочої сили та капіталів тощо, скасовує основні її принципи, самі ознаки "міжнародності" щодо рівня господарювання. Відтоді якщо вже й вживати термін "міжнародна кооперація", то лише умовно, поряд з такими, як "супернаціональна", "наднаціональна" тощо система кооперації.

Важливими орієнтирами для України, а також прикладами того, яким чином регіоналізм відіграє роль за собою національної політики та навіть глобально-конкурентної боротьби, є намагання створити великі міжнародні інтеграційні об'єднання. Такі утворення виникають на базі спільних інтересів та вже існуючих ринкових інститутів країн, які належать до Західної та Центральної Європи, Північної Америки та Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Дійсно, протягом другої половини ХХ століття відбувалися активні об'єднувальні процеси на європейському континенті, яким протягом останніх десятиліть справляли своєрідну геополітичну конкуренцію інтеграційні хвилі у Новому Світі та за участю Азійських тигрів. Щоправда, світова фінансова криза 1997 – 1998 років, яка за своєю географічною локалізацією може значною мірою вважатися азійською, значно пригальмувала інтеграційні зусилля країн АТР. А найбільших успіхів у цій справі було досягнуто країнами-членами Європейсько-

го Союзу, які на зламі сторіч створили єдине і в основному уніфіковане ринкове середовище з вільним переміщенням товарів, ресурсів та факторів виробництва. Тепер вони намагаються розв'язати задачі повномасштабного запровадження спільної валюти та надання наднаціональних повноважень спільним інститутам грошової емісії та банківсько-кредитного регулювання.

Саме ці успіхи послугували стимулом для країн Північної Америки до активізації інтеграційних процесів, які первісно охопили Сполучені Штати, Канаду і Мексику. Але зараз стоять завдання створення панамериканського угруповання, до якого мають увійти і країни на південь від Мексики, включаючи всю Південну Америку. В якості стрижньової концепції виступає проект створення Американської зони вільної торгівлі.

Процеси регіоналізації є прикладом того, як в ході суспільного розвитку відбувається інтеграція об'єктивних та суб'єктивних чинників, як одні передумови інтеграції реалізуються на практиці, а інші – ні. Причому причини цьому далеко не завжди пояснюються економічною логікою, а полягають у сфері етнокультурних цінностей, політичних, психологічних мотивів. Частково саме це пояснює, чому не все просто складається в Україні з вибором моделей регіоналізації та гео економічних векторів інтеграції.

Одні історичні аргументи – політичні та торговельні реалії княжих часів домонгольської Київської Русі – можуть використовуватися як аргументація того, що Україна – це невід'ємна частина Європи, отже її належне місце тільки в ЄС. До такого ж історичного вибору спонукає прагнення увійти до динамічного та високорозвиненого ринкового та соціально-економічного простору Євросоюзу, що не може не покращити рівень в життя в країні та основні макроекономічні показники. Так, як це, наприклад, сталося свого часу з Португалією, яка вступила до співтовариства найрозвинутіших країн континенту як одна з найбідніших держав у Європі і чий досвід є особливо значущим для України. Адже на момент вступу до цього об'єднання у 1986 р. рівень доходів у Португалії становив біля 53 % від загального західноєвропейського, але вже через 10 років дорівнював 73 %. І це не є дивним: протягом кількох років темпи економічного розвитку Португалії були або найвищими, або серед найвищих у регіоні, що є підтвердженням однієї з базових настанов Євросоюзу щодо вирівнювання умов соціально-економічного розвитку, підтягування відсталих та слабких своїх членів та регіонів до передових показників.

Разом з тим, кажучи про альтернативи стратегії регіоналізації для України, слід згадати і про логіку так званого "відновлення розірваних зв'язків", інакше кажучи – реставрації торгово-коопераційних механізмів на просторі СНД. Втім, завдання саме реставрації як такої не можна вважати реалістичним. Адже централізовані адміністративні моделі економіки, за яких колишні радянські республіки і становили єдиний господарський комплекс, вже поступилися ринковим механізмам з відповідними інтересами та пріоритетами. І тому зараз можна говорити тільки про будівництво інтеграційних механізмів на принципово новому ґрунті. А це вже висуває проблему геополітичного вибору між даним та іншими міжнародними економічними векторами. Причому, слабкий попит, невисокий рівень виробництва, технологічне відставання в країнах даного субрегіону не спонукають до рішення на його користь.

Разом з тим, слід враховувати реальний механізм прийняття відповідних рішень. В умовах транзитивної економіки України, де відбулася децентралізація господарської політики, а процес приватизації та реструктуризації власності ще триває, важливим критерієм при-

йняття господарських рішень є оцінка ринкової ситуації з боку директорського корпусу в обох секторах економіки – приватизованому та неприватизованому. Тобто, позиція керівників вітчизняних підприємств є показовим та значущим суб'єктивним чинником, який впливає на якісні характеристики та динаміку формування перспективної моделі регіональної інтеграції України. Адже директорський корпус, власне, і виступає тією ланкою суспільства, яка відповідає за практичні рішення в сфері міжнародної економічної діяльності та формування інтеграційних процесів зокрема.

Нижче наводяться характерні результати опитувань серед директорського корпусу щодо перспективних напрямів економічної інтеграції, адже наприкінці 1990-х років відбулася помітна та вимушена переорієнтація суб'єктів міжнародної економічної діяльності в Україні на партнерів так званого "далекого зарубіжжя".

Показовим є зростання інтересу до співробітництва та подальшого зближення з Євросоюзом, яке відбувається на фоні невеликого зниження проросійських акцентів та розчарування в потенційно важливих, але так і не реалізованих ідеях створення нових інтеграційних проектів. Це розчарування стосується передусім проектів співробітництва між країнами чорноморського басейну, яке, як раніше очікувалось, могло набути високоінтегративних форм. Не були реалізованими й плани створення так званої Балто-Чорноморської дуги із запровадженням спільних механізмів митного, взагалі міжнародно-торговельного регулювання. Як і в попередньому випадку, потенційні учасники співробітництва відчували потужні гравітаційні впливи з боку інших центрів інтеграційного тяжіння, передусім Євросоюзу.

Щоправда, ці ж самі наведені вище дані опитування свідчать про брак знань та кваліфікації у багатьох керівників вітчизняних підприємств. І не тільки тому, що декому було важко визначитися з відповіддю, а дехто взагалі вважає інтеграцію за щось непотрібне. Згідно даних центру, який проводив аналіз, 16 % респондентів вказали одночасно декілька напрямів регіональної економічної інтеграції, що не відповідає практичним механізмам щодо створення міжнародних режимів торгівлі, інвестування тощо.

Разом з тим, якщо подивитися на ситуацію в більш загальному контексті, можна констатувати таке. Сучасний розвиток процесів регіоналізації (а певною мірою це стосується і глобалізації) породжує і таке своєрідне явище, як поступове зникнення самого предмету або субстанції зовнішньоекономічної діяльності. Адже ті господарські, торговельні контакти, які раніше підпадали під дію інструментів міжнародного регулювання, відтепер постають об'єктом взаємодії всередині певних блоків, угруповань або спільних режимів. Відтак джерело регулювання переміщується на міждержавний або, навіть, наддержавний рівень. Це відбувається внаслідок того, що національні держави добровільно відмовляються від певної частини суверенітету (перш за все в економічній сфері), а саме від цілого ряду інструментів регулювання (у вигляді митних стягнень, кількісних обмежень зовнішньої торгівлі та ін.). А оскільки відповідні права та обов'язки делегуються спільним органам влади та управління при фактичній ліквідації кордонів, колишні зовнішньоекономічні зв'язки змінюють свій характер та фактично починають виступати як внутрішні господарські контакти в межах єдиного ринкового простору.

Регіоналізація до певної міри суперечить глобалізації, оскільки передбачає запровадження особливого обмежувального режиму стосовно країн, які не беруть участь в тих або інших інтеграційних проектах. Наприклад, так було тоді, коли уніфікація зовнішньоторгових

режимів країн ЄС та перехід на єдину систему тарифного та нетарифного регулювання інколи призводили до часткового погіршення торговельних умов для третіх країн. Це траплялося в тих випадках, коли попередні національні торгові тарифи були нижчими, а загальні режими – ліберальнішими за ті, котрі їх замінили. Приклад цього – ситуація, яка утворилася після укладання угоди між Росією та Білоруссю про створення митного союзу по відношенню до українських виробників, які спеціалізувалися на експорті Білорусі. Причиною цього було те, що російська митна політика, якій намагалися надати статус "союзної" є значно жорсткішою за білоруську та інколи є забороняючою стосовно торгівлі з Україною. (До речі така ситуація суперечить регламентації ГАТТ/СОТ, яка містить положення про те, що країни-члени митних союзів, що утворюються, надають третій країні такий режим торгівлі, який був для неї найбільш вигідним у двосторонніх торговельних відносинах з однією з країн союзу до його створення.)

Взагалі, для провідних інтеграційних угруповань світу (ЄС, НАФТА, АСЕАН та ін.) протягом періоду 70-х – 90-х років ХХ сторіччя характерним було зростання частки внутрішньорегіональної торгівлі. Тому не дивним є те, що згідно ряду експертних висновків (зокрема фахівців апарату ООН, які ще у вересні 1993 року представили доповідь секретаріату ЮНКТАД), починаючи з кінця 80-х років тенденції регіоналізації навіть домінують. Разом з тим, регіоналізація може розглядатися як своєрідний локомотив глобалізації, її каталізатор та прискорювач. Адаже регіоналізація означає сукупне збільшення обсягів міжкраїнової торгівлі, усунення численних національних обмежень, зменшення числа інститутів, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність. І це повністю відповідає параметрам глобалізації та є її практичними інструментами.

Таким чином, можна констатувати дуалістичність та інколи суперечливість у течії сучасних процесів інтернаціоналізації. Проте ядро залишається – збільшення як абсолютних обсягів світової торгівлі та руху капіталів, так і відносних показників міжнародного обміну стосовно валового виробництва в світі. Останнє знаходить своє вираження в зростанні відкритості економік, у збільшенні тих секторів виробництва та споживання окремих країн, які опосередковуються міжнародним співробітництвом. Інакше кажучи, все більша частина виробленої продукції підлягає вивезенню за кордон і зростає питома вага завезених ззовні товарів споживання.

Вивчення ані загальних глобальних тенденцій міжнародної економічної діяльності, ані типових моделей еволюції механізмів відкритої економіки окремих країн не може дати повної об'єктивної картини реалій сучасної міжнародної економічної діяльності. Для багатьох

країн світу конкретні умови міжнародного співробітництва визначаються особливостями регіоналізації, що правда інколи – зворотними явищами дезінтеграції, ентропії соціальних систем. Більше того: ці останні явища інколи можуть взагалі змінювати уявлення про те, що в економічній діяльності окремих країн підпадає під класифікацію "міжнародної", а що – ні. Це трапляється характер економічних контактів між суб'єктами комерційної діяльності, які належали до різних економік.

Характеризуючи міру сучасних інтеграційних процесів, слід відзначити, що відносини між країнами, які підлягали регулюванню відповідними міжнародними договорами між ними, іншими джерелами міжнародного права, перетворюються на "внутрішні", тобто такі, які здійснюються в межах міжкраїнового союзу того або іншого ступеня інтегрованості. І навпаки: сталі виробничо-торговельні контакти, які існували в однопартнерних партнерів, набувають ознак міжнародності, як це трапилося, наприклад, в колишніх радянських та югославських республіках – нових незалежних державах.

Ось власне до такої групи держав і належить Україна, і проблеми, пов'язані з регіональними інтеграційними процесами, постають для неї особливо гостро. Тому оцінка тенденцій регіоналізації, які можуть радикально вплинути на умови міжнародної економічної діяльності країни, є практично значущою задачею. Наприклад, цілком конкретні практичні ускладнення для неї, зокрема для українських виробників-експортерів виникають у зв'язку з далекою втратою відносно сприятливого торговельного статусу, зокрема режиму вільної торгівлі з країнами, які нещодавно інтегрувалися до ЄС: адже з Євросоюзом такого режиму Україна не має, і не дивно, що вимогою до кандидатів на вступ до нього є скасування торговельних режимів, які є несумісними з існуючими в цьому блоці.

Важливою умовою формування ефективної системи міжнародної економічної діяльності України є визначення регіональних пріоритетів співробітництва з іншими країнами. При цьому очевидно, що особливий інтерес мають становити ті інтеграційні процеси, які локалізуються в географічній близькості від її кордонів. Отже інший аспект проблеми – це вибір своєрідних центрів гравітації – тих інтеграційних систем, на які варто орієнтуватися при активному формуванні власної геоекономічної моделі. Для перспектив вітчизняної міжнародної економічної діяльності актуальним є питання: яка з двох таких, географічно найближчих систем є більш привабливою – ЄС чи СНД. Ця проблема в практичному її ракурсі буде розглядатися пізніше.

Надійшла до редколегії 01.06.2008

В. Шевченко, канд. екон. наук, доц.

ГЛОБАЛЬНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ФАКТОРИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ

Досліджено зміст та особливості фінансової глобалізації та фінансової інтеграції. Розглянуті фактори і тенденції міжнародної та європейської фінансової інтеграції. Оцінені переваги та виклики фінансової інтеграції для національного фінансового ринку України.

The content and specifics of financial globalization and financial integration are studying. The factors and tendencies of international and European financial integration are considering. The advantages and challenges of the financial integration for the national financial market of Ukraine are evaluating.

Розвиток національних фінансових систем і фінансових ринків у сучасних умовах відбувається під впливом все зростаючої їх взаємодії та взаємозалежності з глобальними фінансовими ринками і міжнародною

фінансовою системою. Високий якісний рівень системної взаємозалежності національних фінансових систем та ринків з міжнародними складає суть фінансової глобалізації.